

РОЛЯТА НА ЛИЧНОСТНИТЕ ЧЕРТИ СВЪРЗАНИ СЪС ЗЛОУПОТРЕБАТА И ЗАВИСИМОСТТА ОТ ВЕЩЕСТВА ПРЕЗ АДОЛЕСЦЕНТНАТА ВЪЗРАСТ

Пламена Ангелова

Бургаски свободен университет

Резюме: Юношеството е преход между детството и зрелостта и се рзглежда като ключов етап в развитието на личността. Включва интензивни биологични, психични и социални промени. Най-проблемните насоки през юношеството са употребата на алкохол и наркотици. В научната литература са описани определени личностни черти, свързани със злоупотребата и зависимостта от вещества.

Ключови думи: наркозависимост, личностни черти, юношество.

THE ROLE OF PERSONALITY TRAITS RELATED TO SUBSTANCE ABUSE AND DEPENDENCE DURING ADOLESCENCE

Plamena Angelova

Burgas Free University

Abstract: Adolescence is a transition between childhood and adulthood and is considered a key stage in personality development. It involves intense biological, psychological, and social changes. The most problematic trends during adolescence are alcohol and drug use. The scientific literature describes certain personality traits associated with substance abuse and dependence.

Keywords: drug addiction, personality traits, adolescence.

Въведение

Юношеството е преход между детството и зрелостта и се рзглежда като ключов етап в развитието на личността. Включва интензивни биологични, психични и социални промени. Арчър подчертава, че през този период за първи път се проявяват разстройства като: „анорексията, биполярните разстройства, булимията, obsесивно-компулсивното разстройство, шизофренията и злоупотребата с психоактивни вещества“ [2].

Най-проблемните насоки през юношеството са употребата на алкохол и наркотици. „Психологичният профил на тийнейджърите с подобни проблеми, поради особена уязвимост на този възрастов период за формиране на проблемна употреба на психоактивни вещества“ е най-информативен [2].

Цялостна и научно обоснована рамка за разбиране на личността и ролята и в развитието на зависимости предлага Темпоралният модел на Клонингер. Той е биопсихосоциален подход за разбиране на човешката индивидуалност [5]. В основата на темпоралния модел на личността е идеята, че личността не е неподвижна (фиксирана) структура, а динамичен (развиващ се) процес. Определя се от взаимодействието

на психологически, биологични и социални фактори с две основни измерения (темперамент и характер) и е обвързан с времето (темпорален).

Според Клонингер, темпераментът е вроден, стабилен аспект на личността, проявяващ се в ранна възраст. Включва следните основни дименсии: избягване на опасности, зависимост от награда, постоянство и новаторско търсене. Невробиологични механизми, свързани с невротрансмитери (норадреналин, серотонин и допамин) влияят на тези черти.

Характерът се формира на по-късен етап от развитието на индивида и е повлиян от социалната среда, опита и личностовото израстване. Способността на индивида да проявява морална и социална отговорност, да се адаптира, да се стреми към духовно развитие се определя от следните компоненти: самонасоченост, сътрудничество и самоусъвършенстване.

Процесите на индивидуализация, саморегулация, самодетерминация и сепарация са взаимосвързани и играят съществена роля в личностното израстване. Нарушаването им е в основата на уязвимостта към зависимости и затруднява социалната и емоционална реинтеграция. Тези процеси „...попадат във фокуса на изследване във връзка с употребата на психоактивни вещества и разстройствата, свързани с нея“ [1].

Моделът на Клонингер изследва еволюцията на личността във времето и акцентира върху личностното израстване: как човек преодолява автоматичните си поведенчески модели и изгражда ценностна система.

Темпоралният модел на Клонингер стои в основата на разбирането на психични разстройства като тревожност, депресия и зависимост. Той предлага холистичен поглед върху личността. Свързва темпераментни профили с повишен риск от зависимости. Индивиди склонни към злоупотреба с психоактивни вещества се отличават с ниски стойности при избягване на вреда и високи при търсене на новости [5].

В научната литература са описани определени „...личностни особености, свързани със злоупотребата и зависимостта от вещества [2].

Материали и методи

Теоретичният анализ на настоящето проучване обхваща преглед на научната литература в базата данни на Google Scholar във времеви диапазон от 1987 г до 2020 г. При електронните търсения бяха използвани следните ключови думи: *наркозависимост, личностни черти, юношество*.

Резултати

Проблема със зависимостите непрекъснато нараства – алкохол, наркотици, хазарт, хранителни разстройства, интернет.

Чувството за безнадежност, хроничният стрес, липсата на социална подкрепа и травмите в детството водят до употреба на вещества или поведение, намалящо напрежението. Това активира мозъчните структури, свързани с удоволствие и награда (допаминава система), водещо до навик, а по-късно до зависимост.

От обзора на научните статии бяха разграничени следните личностни черти – депресия, тревожност, агресивност, ниска самооценка, търсенето на новости и търсенето на усещания, емоционално безпокойство, рискови поведения, прояви на атипичност, негативни емоции и нарцистична уязвимост, свързани със злоупотребата и зависимостта от вещества при юноши.

Един от основните рискови фактори за развитието на зависимост и за уязвимостта към рецидив е стресът. Специфични стресови фактори и индивидуални променли-

ви предсказват употребата и злоупотребата с вещества. Разбирането на механизмите, чрез които хроничният стрес увеличава уязвимостта към зависимост улеснява разработването на ефективни стратегии за превенция и лечение на зависимостите.

Рисковите фактори са многобройни и взаимно свързани.

Ресурсите, подпомагащи юношите да развият устойчивост и да се справят с предизвикателствата са защитните фактори, включващи емоционална връзка със семейството и подкрепа; училищна принадлежност, социална сигурност, достъп до качествено образование, умения за справяне със стреса, устойчивост.

Тревожността е едно от най-широко разпространените психични разстройства днес и може да се разглежда като предиктор за употребата на психоактивни вещества. Направени са редица проучвания, показващи, че тревожността може да предскаже по-ранното начало на употребата на алкохол, канабис и тютюн.

Социалното развитие на юношите, в това число половото съзряване, взаимоотношенията с връстниците, промените на тялото през пубертета, водят до повишаване на самосъзнанието и загрижеността за мнението на другите. Тези развития създават уязвимост към социална тревожност. Съвкупността от нормативни промени в развитието прави юношеството чувствителен период за генезис и поддържане на тревожност [1].

Тревожните разстройства са сред най-често срещаните психиатрични разстройства при младежите (10% - 20% от децата и юношите отговарят на диагностичните критерии). В тийнейджърската възраст се появяват социална фобия, социално тревожно разстройство и паническо разстройство [8].

Социалната фобия се разглежда като специфичен тип тревожност и се свързва с повишен риск от развитие на зависимости (от алкохол и канабис).

Въпреки, че тревожността се разглежда като рисков фактор за употребата на вещества, ефектите могат да бъдат различни в зависимост от възрастта. При тийнейджъри тя се свързва с по-ранно начало на употреба, а при възрастни играе роля в развитието на зависимости.

Търсенето на новости и търсенето на усещания са сред най-често изследваните черти при зависими лица. Търсенето на новости е психологически конструкт, представляващ стремеж към нови, непознати и рискови преживявания с ниска толерантност към скуката и рутината. Юноши, притежаващи високи нива на тази черта са неудовлетворени от ежедневието и се стремят към необичайни дейности (експериментират с вещества или поведение).

Търсенето на усещания е свързано с интензивни емоционални преживявания и удоволствия. При зависимите се наблюдава такава нагласа – склонност към незабавно удоволствие (силни емоции, физически усещания и социални преживявания), независимо от негативните дългосрочни последици.

Тези черти са водещи, но не и единствени. Комбинирането им с редица социални, биологични и психологически фактори са предразполагащи към зависимост. Много важни са също средата, социалната подкрепа, възпитанието и личната рефлексия. Познаването на тези черти е съществено, защото стремежът към стимул може да се насочи към конструктивни дейности – изкуство, спорт, екстремни и безопасни занимания.

Тези личностни характеристики е възможно да водят до креативност и приключения или към зависимости, поради което трябва добре да се осъзнаят и управляват.

Белин (Belin) и Дерош-Гамонет (Deroche-Gamonet) разглеждат връзката между реакциите към нови стимули и уязвимостта към кокаинова зависимост, използвайки мулти-симптоматичен животински модел, съчетаващ редица ключови симптома на

зависимост (компулсивно поведение, продължително търсене на наркотика, невъзможност за контрол на употребата, запазване на употребата въпреки наказания). Реакцията към новости е поведенческа черта свързана с повишена активност, любопитство и търсене на нови преживявания, а при хората и с повишен риск от развитие на пристрастяващи поведения. Мулти-симптоматичният подход увеличава валидността на резултатите, защото отразява добре характера на човешката зависимост и според авторите позволява да се изследват взаимовръзките между различните поведенчески аспекти. Изследователите разискват ролята на допамина по отношение на пристрастяващото поведение [4].

Пиаца (Piazza) и колеги провеждат изследване (с плъхове), целящо да се идентифицират предиктори, прогнозиращи склонността към самостоятелна употреба на амфетамин. Те считат, че индивидуални характеристики (реактивността към нови стимули; активността на невротрансмитерните системи), са индикатор за повишена уязвимост към пристрастяване. Изследователите обясняват индивидуалните различия чрез взаимодействието между допаминовата система и други невротрансмитерни вериги. Генетични и средови фактори водят до промени в неврохимията на мозъка, оформящи поведенчески модели, предизвикващи пристрастяване. Според тях, поведенческите показатели – активност и реакция към новост, са ранни маркери за уязвимост [13].

Емоционално безпокойство – справянето с емоциите е основополагащо за правилното психологическо функциониране. През 2003 г. М. Купър прави изследване с различни стилове за справяне с емоциите в това число и избягващия стил.

Основната тенденция при избягващия стил на справяне е потискането или игнорирането на неприятните емоции, вместо обработката им. Това се осъществява, чрез избягване на ситуации, предизвикващи неприятни чувства, отричане на емоционалния стрес или посредством външни средства за облекчение (наркотици или алкохол).

Купър твърди, че индивидите, избягващи стратегии, са по-склонни да изпитват тревожност, стрес или депресия. Чрез стратегиите се постига временно облекчение, но индивида не може да се справи ефективно с емоционалното напрежение в дългосрочен план. Това води до психологическо напрежение.

Облекчението при избягващия стил на справяне е краткосрочно. В дългосрочен план той води до психологически проблеми [6].

Ниската самооценка се разглежда като предиктор за употреба на психоактивни вещества. Ниската самооценка е водеща до много психични разстройства, рисково поведение и употреба на психоактивни вещества. Тя може да увеличи социалната изолация, да повиши уязвимостта към негативни социални явления или да намали способността за справяне със стреса.

Рисковите поведения през юношеството (агресивност, импулсивност, ранна сексуална активност, употребата на алкохол и други) предшестващи последващи зависимости. Ранната употреба на алкохол води до рисково сексуално поведение, пушене на цигари и марихуана.

Употребата на вещества увеличава вероятността за незащитен секс, голям брой сексуални партньори и секс с интравенозни наркозависими.

Направено е изследване на взаимовръзките между употребата на вещества, рисково поведение и виктимизацията сред юношите. Изследването показва значима връзка между употребата на вещества и двете по-високи нива на рисково поведение (напр. пътуване на автостоп, ходене на среща на сляпо) и виктимизация сред подрастващите [16].

Крийк (Kreek) и колеги считат, че риска от развитие на зависимост се повишава от комбинирането на характеристики като: склонност към рисково поведение, импулсивност и реактивност към стрес с определени генетични полиморфизми. Обръщат внимание на генетични вариации в рецепторите за опиоиди и гените, участващи в стрес реакцията и са свързани с мотивацията за употреба на вещества [9].

Проявите на атипичност също се разглеждат като предиктор за употребата на психоактивни вещества. Атипичността в поведението се изразява в отклонения от социално приетите норми и включват импулсивност, агресивност и други.

Асоциацията с девиантни връстници играе съществена роля при развитието на рискови поведения и употребата на вещества. Социалната среда, формирана вследствие на лошата комуникация с родителите и асоциацията с девиантни връстници, катализира прехода от атипично поведение към употреба на психоактивни вещества.

Различни психопатологични симптоми (тревожност, депресия, разстройства на вниманието) съпътстват проявите на атипичност, което води до употреба на вещества.

Негативните емоции – гняв, тъга, тревожност, самота и несигурност функционират като предиктори за ранно експериментиране с никотин, алкохол, марихуана и други психоактивни вещества. Как емоционалното здраве, в това число депреси, тревожност, стрес и социална подкрепа води до ранна употреба на алкохол и вещества при ученици от шести до осми клас е описано в изследване проведено от Маккарти и колеги [12].

В статия на Шин, Жискрова и Лий се разглежда как ранният стрес може да доведе до вътрешни (тревожност, депресия) или външни (поведенчески проблеми) психопатологии, които от своя страна водят до увеличаване на риска от употреба на психоактивни вещества [14].

Юношите трудно регулират вътрешния си емоционален дискомфорт, поради което търсят външни средства за намиране на успокоение. Ниското самочувствие и чувството за безнадежност са усилващи уязвимостта към зависимости фактори. При депресивни или тревожни състояния, при липса на здравословни механизми за справяне или емоционална подкрепа от значими възрастни юношите проявяват интерес към употребата на психоактивни вещества.

Негативните емоции отразяват вътрешния свят на юношите и предопределят посоката на тяхното поведение.

Нарцистичната уязвимост е личностна черта, оказваща влияние върху развитието и протичането на зависимостта. Грандиозният нарцисизъм се характеризира с нужда от възхищение и повърхностно високо самочувствие; уязвимият нарцисизъм е свързан с тревожност, срам, вътрешна несигурност и силна чувствителност към критика и отхвърляне. Каракула (Karakoula) и Трилива (Triliva) провеждат проучване сред лица, лекуващи се от зависимости – от наркотици, алкохол и други вещества. Те установяват, че високата нарцистична уязвимост е свързана с по-тежки форми на зависимост и при отказване от употреба се изпитва по-голяма трудност. Авторите разглеждат конфликтите и социалната изолация, съпътстващи нарцистичната уязвимост [10].

Агресивността е поведенчески индикатор на повишен риск за прием на психоактивни вещества. Тя често се свързва с нисък самоконтрол, импулсивност и неумение за справяне със стреса, както в междуличностните отношения, така и във вътрешните конфликти при юношите. Направени са изследвания, които сочат, че юношите с

агресивно поведение проявяват рискови поведения по-често, в това число и ранна употреба на психоактивни вещества [17].

Депресивните симптоми – липса на мотивация, раздразнителност, изолация, нарушения в съня и апетита често се възприемат като типични за юношеството. За да облекчат емоционалната болка тийнейджърите прибягват към алкохола, марихуаната и други психоактивни вещества.

Направено е проучване, което анализира данните от 3621 седмокласници от 16 училища. Оказва се, че повишени депресивни симптоми проявяват 30% от момчетата и 40% от момичетата. За момчетата, месечната употреба на инхаланти и алкохол са значими. За момичетата, месечната употреба на инхаланти, алкохол и тютюнопушенето са значими корелати на депресията [11].

Рачева и Пенчева посочват изследване направено от Ву и сътр., които установяват зависимост между депресивните симптоми в ранна възраст и употребата на ПАВ през юношеството. Обръща се „внимание на взаимовръзката между нивото на депресивните симптоми и прогресията в употребата на вещества“. Извадката е от 784 младежи. Отбелязва се, че депресивните симптоми в детска възраст могат да бъдат рискови спрямо прогресивната употреба на ПАВ при юношите с тежко емоционално безпокойство [2].

Авторите разглеждат:

- Връзката между поведенческите разстройства и злоупотребата с ПАВ през юношеството
- Връзката между разстройствата на настроението и разстройствата, свързани с употребата на ПАВ през юношеството [2].

Връзката между поведенческите разстройства и злоупотребата с ПАВ през юношеството.

Най-честите симптоми на поведенческото разстройство са: агресия към хора и животни (физически сблъсък, нападение, обиждане, жестоко отношение към хора и животни); измами или кражби; разрушаване на имущество; нарушения на обществените правила (нарушаване на училищните правила, бягане от дома, късно прибиране). Това води до нарушаване на учебния и социален живот на юношата.

Поведенческо разстройство може да бъде причинено от генетични и биологични фактори (увреждания в части от мозъка, които отговарят за емоционалния и поведенчески контрол и за контрола на импулсите, както и злоупотреба с наркотици, тревожно и/или поведенческо разстройство, депресивни състояния и фамилна анамнеза за психични заболявания; фактори на околната среда (родители с антисоциално поведение, лош родителски надзор, непостоянна родителска дисциплина, чести наказания, чести родителски конфликти, големи по размер семейства, бедност, разделени родители); други рискови фактори (преживяна травма, малтретиране, пренебрегване, връстници с антисоциално поведение, квартали с висока престъпност, слаби постижения и др.)

Много изследвания отчитат силна корелация между поведенческите разстройства и злоупотребата с ПАВ. Това е така, защото: имат общи рискови фактори (травма, фамилна дисфункция, пренебрегващо родителство, генетична уязвимост); нарушено вземане на решения (юношите с поведенчески проблеми подценяват рисковете, които са свързани със субстанциите); социални влияния (връзки с девиантни връстници); импулсивност и нисък контрол върху поведението (често срещани при поведенческите разстройства, които предразполагат към експериментиране със субстанции).

Рачева и Пенчева отбелязват, че според Морихиса и сътр. разстройствата в поведението и проблемната употреба на ПАВ са свързани: те са предиктор на злоупотребата с дрога; могат да бъдат резултат от интоксикация; проявата на антисоциални поведения, свързани с необходимостта от средства за алкохол и дрога [2].

Авторите посочват също изследване на Кларк и сътр., че антисоциалните поведения и психичните разстройства, които са свързани с тях, проявени през детството, „...са предиктор за проблемна употреба на алкохол през юношеството“ [2].

Тартър и колеги (Tarter et al.) публикуват статия за невроповеденческото дезинхибиране. Изследователите отбелязват, че взаимодействието на множество биоповеденчески черти и променливи на околната среда водят до промените в риска и тежестта на разстройството, свързано с употребата на вещества. Младешите с висок риск от разстройство, което е свързано с употребата на вещества, най-често проявяват импулсивност, агресия, търсене на усещания и прекомерно поемане на риск. Раздразнителност и труден темперамент също са установени при юноши с висок риск от разстройство, което е свързано с употребата на психоактивни вещества [15].

Изследването доказва, че невроповеденческата дезинхибиция е компонент на склонността към ранна възраст при появата на разстройство, свързано с употребата на вещества. Получените резултати имат значение за изясняване на етиологията на поведенческото разстройство, свързано с употребата на вещества [15].

Анабел Белчър (Annabelle Belcher) и колеги анализират ролята на личностовите черти и отбелязват, че могат да бъдат определящи при устойчивост или уязвимост към рисковото поведение, в това число и злоупотребата с психоактивни вещества. Те се фокусират върху пет личностови черти, като се базират на приетия модел „Големите пет“: невротизъм (трежливост, емоционална нестабилност); екстраверсия (импулсивност, социалност, търсене на стимули); отвореност към преживявания (креативност, любопитство); съвестност (организираност, самоконтрол); съгласие (емпатия, склонност към сътрудничество). Личността взаимодейства със семейната и социална среда. Авторите разглеждат зависимостта като резултат от мотивационни процеси, търсещи удоволствие, избягване на болка или справяне със стрес [3].

Хомберг (Homburg) и съавтори подчертават, че не всички хора употребяващи кокаин, развиват зависимост и търсят причината в комбинацията от невробиологични, личностови и поведенчески фактори. Предразполагащи към зависимост, според тях са: импулсивност, повишена чувствителност към стрес, недостатъчен когнитивен контрол и нарушения в регулацията на наградните системи на мозъка. Те считат, че съществува сложна взаимовръзка между развитие на мозъка, генетични предразположения и влияния от социалната среда [7].

Дискусия

Някои автори разглеждат определени личностни характеристики, свързвайки ги с употребата на алкохол и психоактивни вещества през адолесцентната възраст. Изследването и опознаването на спецификите на личността, които се свързват с рисковата употреба на алкохол и наркотици през юношеската възраст според Рачева и Пенчева могат да послужат за ефективна превенция, лечение и рехабилитация на младешите. Те биха могли да се повлияят позитивно чрез определени превантивни интервенции. Авторите разглеждат и предлаганото от Купър и сътр. на терапия свързана с управление на гнева [2].

Резултатите от настоящото изследване акцентират върху релевантната роля на личностните характеристики в процеса на формиране на рискови модели на поведение, в това число зависимостта и злоупотребата с психоактивни вещества в адолес-

центния период. Повишеният риск от развитие на зависимости е свързан с психологическите характеристики: търсене на усещания, емоционална дисрегулация и импулсивност. Твърде вероятно е те да доведат до по-лесно започване и продължаване на употребата на психоактивни вещества, както и по-трудно отказване на употребата им.

Интересна тенденция представлява връзката между високите нива на невротизъм и злоупотребата с вещества като начин за справяне с негативни емоции. Юношите с по-ниска емоционална устойчивост обикновено прибегват до употреба на наркотици като форма на емоционална регулация. Някои черти (отговорност, добросъвестност) имат защитен ефект – те се асоциират с осъзнаване на рисковете и по-висока степен на самоконтрол.

Резултатите от проучването имат важно практическо значение за разработване на по-ефективни превантивни програми, ориентирани към ранна идентификация на податливите на риск юноши. Ефективни могат да се окажат интервенциите насочени към развитието на умения за саморегулация, стратегии за справяне със стреса и контрол на импулсите.

Заключение

Юношеството е критичен етап от развитието на индивида, характеризиращ се с интензивно емоционално, психично и социално развитие и висока уязвимост към рискови поведения, в това число и злоупотреба с психоактивни вещества. Съществената роля за формирането на такива поведения играят определени личностни характеристики.

Търсенето на новости и търсенето на усещания, ниската самооценка, емоционалното безпокойство и високите нива на тревожност и враждебност са най-често свързаните черти с повишен риск от ранна употреба на вещества и развитие на зависимост.

Тези характеристики не трябва да се разглеждат изолирано от влиянието на връстниците, семейните взаимоотношения и социалната среда.

Зависимостите към психоактивни вещества се разглеждат като комплексен проблем свързан с личностни и когнитивни изменения и поведенчески разстройства. Идентифицирането на рисковите групи и прилагането на подходящи подходи в борбата със злоупотребата с психоактивни вещества в юношеската възраст се базира на анализът на личностните черти.

Анализа на личностните черти прави възможно да се идентифицират юноши със завишен риск от започване на употреба на вещества. Изследванията на личностния профил дава възможност на психолозите да персонализират терапията.

Едни личностни черти (търсене на силни усещания, импулсивност, емоционална нестабилност) могат да бъдат рискови фактори, повишаващи възможността за зависимост от вещества. Други характеристики (висок самоконтрол, добри социални умения, емоционална стабилност) се явяват като защитен механизъм срещу подобни рискове. За психолозите от практиката изследването и опознаването на тези закономерности има фундаментално значение. Това им дава възможност да разпознаят на поранен етап юношите уязвими към употреба на психоактивни вещества, за да прилагат превантивни мерки. Личностния анализ помага на индивидуалния и системен подход – в това число работата с връстници, родители и учители. Психолозите могат да използват личностните особености на юношите при разработване на училищни програми за превенция на зависимости.

Библиография:

- [1]. Минева, К. (2014). Процесине на саморегулация, самодетерминация, индивидуализация и сепарация при зависими от психоактивни вещества. *Годишник на БСУ*, том XXX, 163-178.
- [2]. Рачева, Р., Е. Пенчева.(2014). Личностни характеристики на юноши, злоупотребяващи или зависими от психоактивни вещества. *Институт за изследване на населението и човека – БАН*.
- [3]. Belcher, A., N. Volkow, G. Moeller, S. Ferre. (2014). Personality traits and vulnerability or resilience to substance use disorders. *Trends in cognitive sciences*. Elsevier, Vol. 18(4), pp. 211-217.
- [4]. Belin, D., V. Deroche-Gamonet. (2012). Responses to novelty and vulnerability to cocaine addiction: contribution of a multi-symptomatic animal model. *Cold Spring Harbor perspectives in medicine*. Cold Spring Harbor Laboratory Press. Vol. 2 (11), a011940.
- [5]. Cloninger, R. (1987). A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Archives of General Psychiatry*, 44(6), 573-588.
- [6]. Cooper, M., P. Wood, H. Orcutt (2003). Personality and the predisposition to engage in risky or problem behaviors during adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2).
- [7]. Homberg, J., P. Karel, M. Verheij. (2014). Individual differences in cocaine addiction: maladaptive behavioral traits. *Addiction biology*. Vol.19 (4), pp. 517-528.
- [8]. Kendall, P., J. Peterman, (2015). CBT for adolescents with anxiety: mature yet still developing. *American Journal of Psychiatry*, Volume 172, Number 6.
- [9]. Kreek, M., D. Nielsen, E. Butelman, K St. LaForge. (2005). Genetic influences on impulsivity, risk taking, stress responsivity and vulnerability to drug abuse and addiction. *Nature neuroscience*. New York: Nature Publishing Group, Vol. 8 (11), 1450-1457.
- [10]. Karakoula, P., S. Triliva, (2016). Narcissistic vulnerability and addiction: findings from a study of people in treatment. *Journal of Drug Issues*. SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA, Vol.46 (4), pp. 396-410.
- [11]. Kubik, M., L. Leslie, A. Birnbaum, D. Murray, Sh. Perry. (2003). Prevalence and correlates of depressive symptoms in young adolescents. *American Journal of Health Behavior*, Vol. 27, Number 5, pp. 546-553.
- [12]. McCarty, A., Rhew, C., Murowchick, E., McCauley, E., & Vander Stoep, A. (2011). Emotional health predictors of substance use initiation during middle school. *Psychology of addictive behaviors*, 26(2), 351-357.
- [13]. Piazza, P., J.- M., Deminiere, M. Le Moal, H. Simon. (1989). Factors that predict individual vulnerability to amphetamine self-administration. *Science*. American Association for the Advancement of Science. Vol. 245(4925), 1511-1513.
- [14]. Shin H., Jiskrova K., & Lee, Y., (2020). Early life stress and substance use disorders: The Critical Role of Adolescent Substance Use.
- [15]. Tarter R., L. Kirisci, A. Mezzich, J. Cornelius, K. Pajer, M. Vanyukov, W. Gardner, T. Blackson and D. Clark. (2003). Neurobehavioral disinhibition in childhood predicts early age at onset of substance use disorder. *American Journal of Psychiatry*, Volume 160, Number 6.
- [16]. Windle M. (1994). Substance use, risky behaviors, and victimization among a US national adolescent sample. *PubMed*.
- [17]. White H., M. Xie, W. Thompson, R. Loeber (2001). Psychopathology as a predictor of adolescent drug use trajectories. *Psychology of Addictive Behaviors*, Vol 15(3), pp. 210-218.